

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

**Ijtimoiy-gumanitar
fanlarning dolzarb
muammolari**

Son 4. Jild 4.

2024

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 4 (4) - 2024

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2024

БОШ МУҲАРРИР:

Исанова Феруза Тулқиновна

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

07.00.00-ТАРИХ ФАНЛАРИ:

Юлдашев Анвар Эргашевич – тарих фанлари доктори, сиёсий фанлар номзоди, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Мавланов Уктам Махмасабирович – тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Хазраткулов Абдор – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети.

Турсунов Равшан Нормуратович – тарих фанлари доктори, Ўзбекистон Миллий Университети;

Холикулов Ахмаджон Боймаҳамматович – тарих фанлари доктори, Ўзбекистон Миллий Университети;

Габриэльян Софья Ивановна – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Миллий Университети.

08.00.00-ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ:

Карлибаева Рая Хожабаевна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Насирходжаева Дилафруз Сабитхановна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Остонокулов Азамат Абдукаримович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент молия институти;

Арабов Нурали Уралович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Худойқулов Садирдин Каримович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Азизов Шерзод Ўктамович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Божхона институти;

Ҳожаев Азизхон Саидалоҳонович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Фарғона политехника институти

Холов Актам Хатамович – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Шадиева Дилдора Хамидовна – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б, Тошкент молия институти;

Шакарров Қулмат Аширович – иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент, Тошкент ахборот технологиялари университети

09.00.00-ФАЛСАФА ФАНЛАРИ:

Ҳакимов Назар Ҳакимович – фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Яхшиликков Жўрабой – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Ғайбуллаев Отабек Мухаммадиевич – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Саидова Камола Усканбаевна – фалсафа фанлари доктори, “Tashkent International University of Education” халқаро университети;

Ҳошимхонов Мўмин – фалсафа фанлари доктори, доцент, Жиззах педагогика институти;

Ўроқова Ойсулув Жамолиддиновна – фалсафа фанлари доктори, доцент, Андижон давлат тиббиёт институти, Ижтимоий-гуманитар фанлар кафедраси мудир;

Носирходжаева Гулнора Абдукаҳхаровна – фалсафа фанлари номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Турдиев Бехруз Собирович – фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Бухоро давлат университети.

10.00.00-ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Ахмедов Ойбек Сапорбаевич – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Кўчимов Шухрат Норқизилович – филология фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳасанов Шавкат Аҳадович – филология фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Бахронова Дилрабо Келдиёровна – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Мирсанов Ғайбулло Қулмуродович – филология фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Салахутдинова Мушарраф Исамутдиновна – филология фанлари номзоди, доцент, Самарқанд давлат университети;

Кучкаров Раҳман Урманович – филология фанлари номзоди, доцент в/б, Тошкент давлат юридик университети;

Юнусов Мансур Абдуллаевич – филология фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Саидов Улугбек Арипович – филология фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси.

12.00.00-ЮРИДИК ФАНЛАР:

Ахмедшаева Мавлюда Ахатовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Мухитдинова Фирюза Абдурашидовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Эсанова Замира Нормуратовна – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳамроқулов Баҳодир Мамашарифович – юридик фанлар доктори, профессор в.б., Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети;

Зулфиқоров Шерзод Хуррамович – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети;

Хайитов Хушвақт Сапарбаевич – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Асадов Шавкат Ғайбуллаевич – юридик фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Утемуратов Махмут Ажимуратович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Сайдуллаев Шахзод Алиханович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳакимов Комил Бахтиярович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Юсупов Сардорбек Баходирович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Амиров Зафар Актамович – юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби;

Жўраев Шерзод Юлдашевич – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Бабаджанов Атабек Давронбекович – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Раҳматов Элёр Жумабоевич – юридик фанлар номзоди, Тошкент давлат юридик университети;

13.00.00-ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ:

Хашимова Дильдархон Уринбоевна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ибрагимова Гулнора Хавазматовна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Закирова Феруза Махмудовна – педагогика фанлари доктори, Тошкент ахборот технологиялари университети ҳузуридаги педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази;

Қаюмова Насиба Ашуровна – педагогика фанлари доктори, профессор, Қарши давлат университети;

Тайланова Шохидат Зайниевна – педагогика фанлари доктори, доцент;

Жуманиёзова Муҳайё Тожиевна – педагогика фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Ибрахимов Санжар Урунбаевич – педагогика фанлари доктори, Иқтисодиёт ва педагогика университети;

Жавлиева Шахноза Баходировна – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Самарқанд давлат университети;

Бобомуротова Латофат Элмуродовна – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Самарқанд давлат университети.

19.00.00-ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Каримова Василя Маманосировна – психология фанлари доктори, профессор, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Ҳайитов Ойбек Эшбоевич – Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институти, психология фанлари доктори, профессор

Умарова Навбахор Шокировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, Амалий психологияси кафедраси мудири;

Атабаева Наргис Батировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Шамшетова Анжим Караматдиновна – психология фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Қодиров Обид Сафарович – психология фанлари доктори (PhD), Самарканд вилоят ИИБ Тиббиёт бўлими психологик хизмат бошлиғи.

Содиқова Шоҳида Мархабоевна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон халқаро ислом академияси.

22.00.00-СОЦИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Латипова Нодира Мухтаржановна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири;

Сеитов Азамат Пўлатович – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети;

23.00.00-СИЁСИЙ ФАНЛАР

Назаров Насриддин Атақулович – сиёсий фанлар доктори, фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент архитектура қурилиш институти;

Бўтаев Усмонжон Хайруллаевич – сиёсий фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири.

ОАК Рўйхати

Мазкур журнал Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2022 йил 30 ноябрдаги 327/5-сон қарори билан тарих, иқтисодиёт, фалсафа, филология, юридик ва педагогика фанлари бўйича илмий даражалар бўйича диссертациялар асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган.

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари” электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамияти

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил: scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).

МУНДАРИЖА

07.00.00 – ТАРИХ ФАНЛАРИ

<i>Qurbonov Murodjon Dehqonboy o'g'li</i> "KASHKULI SALIMIY" ASARIDA USMONIY HUKMDORLAR TARIXINING YORITILISHI.....	12-17
<i>Ismoilova Diyoraoy Xursandjon qizi</i> AMIR NASRULLOH DIPLOMATIYASI	18-23
<i>Tursunov Farrux Fulomovich</i> ЎЗБЕКИСТОН ҲУДУДИДАГИ ТОЖИКЛАРГА ХОС УРФ-ОДАТ ВА МАРОСИМЛАР	24-28
<i>Usmonaliyev Isroiljon Ibrohimjon o'g'li</i> FARG'ONA VODIYSIDA "O'ZBEK" ETNONIMINING TARQALISHI	29-34
<i>Djurayev Ikrom Nematovich</i> YEVIROOSIYO SHORVADOR QABILALARINING FARG'ONA VODIYSIGA KIRIB KELISHI.....	35-40
<i>Esanova Nilufar Pulatovna</i> MUSTAQILLIK YILLARIDA O'ZBEKISTONDA YENGIL SANOAT SOHASIDAGI O'ZGARISHLAR	41-46
<i>Abduraхимова Сабоҳат Эргаш қизи</i> БУХОРО АМРЛИГИ ДАВРИДА ЧИРОҚЧИ ТУМАНИНИНГ ИЖТИМОЙ-СИЁСИЙ ТАРИХИ	47-53
<i>Toshturov Shuxrat</i> MUSTAQILLIKKACHA BO'LGAN DAVRDA NAVOIY VILOYATI SANOAT KORXONALARINING EKOLOGIK MUHITGA TA'SIRI	54-60
<i>Kanimkulov Olimjon Sheraliyevich</i> AKADEMIK YAHYO G'ULOMOV FAOLIYATI HAQIDA QAYDLAR ("XORAZMNING SUG'ORILISH TARIXI" ASARI MISOLIDA).....	61-65
<i>Begniyazova Gozzal Allambergenovna</i> QORAQALPOQ XALQ ERTAKLARINING YIG'ILISHI VA NASHR QILINISHI.....	66-70

08.00.00 – ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ

<i>Султонов Баходир Файзуллаевич, Тураева Гулизахро Каххоровна, Норбўтаев Бахтиёр Абдурахимович</i> СИРДАРЁ ВИЛОЯТИ ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДА ДОНЛИ ЭКИНЛАР ХОСИЛДОРЛИГИНИНГ 2024-2027 ЙИЛГАЧА БЎЛГАН ПРОГНОЗ ПАРАМЕТРЛАРИ.....	71-78
<i>Abdiganieva Zarapshan Salievna</i> YANGI O'ZBEKISTONDA AHOLI TURMUSH DARAJASINI OSHIRISHDA TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI	79-85
<i>Otaxonova Odinaxon Inomovna</i> QORAMOLCHILIK MAHSULOTLARI IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA OZUQA BAZASINI YAXSHILASHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI	86-94
<i>Rahimov Oйбек Бахтиёрович</i> СУҒУРТА ХИЗМАТЛАРИ БОЗОРИДА МАРКЕТИНГ ФАОЛИЯТИНИ РЕЖАЛАШТИРИШ АСОСЛАРИ	95-99
<i>Хушмурадов Оман Намозович</i> СУВ ХЎЖАЛИГИНИ БОШҚАРИШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ	100-110

<i>Saitkamolov Muxammadxo'ja Sobirxo'ja o'g'li, Karabayev Rustam Zafarovich</i> BULUTLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA BIZNES JARAYONLARNI TASHKIL ETISH YO'LLARI	111-125
<i>Фаттахова Муниса Абдухамитовна</i> ПОНЯТИЕ И ПУТИ ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ КРЕДИТНЫМ ПОРТФЕЛЕМ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ	126-133
<i>Isayev Jahongir Muzaffarovich</i> SANOAT KORXONALARINI RIVOJLANTIRISHDA AXBOROT TIZIMINI TA'MINLASH IQTISODIY МЕХАНИЗМНИНГ АСОСИЙ YO'NALISHI SIFATIDA	134-140
09.00.00 – ФАЛСАФА ФАНЛАРИ	
<i>Tilavova Umida Qahramonovna</i> RAQAMLI JAMIYATLAR TIZIMIDA INFORMATSION ETIKA KATEGORIYA VA ТАМОЙИЛЛАРИНИНГ АНАМИЯТИ	141-147
<i>Yulchiyev Avazbek Maxamadjonovich</i> IJTIMOIY TEXNOLOGIYALAR HAQIDAGI G'OYALARNING SHAKLLANISH EVOLYUTSIYASI	148-154
<i>Каримова Гулчеҳра Абдукаримовна</i> ДУНЁ ДИНЛАРИ ВА ТАЪЛИМОТЛАРДА ОТАЛИКНИ ТУШУНИШ ВА УНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИХАТЛАРИ	155-163
<i>Turabova Sevara Kattaqulovna</i> ISLOM FALSAFASIDA DALILLASH VA VAHS YURITISH USULI ZAMONAVIY ARGUMENTLASH NAZARIYASI TALQINIDA	164-168
<i>Muminov Nozim Naimovich</i> THE PHENOMENOLOGICAL APPROACH IS THE KEY TO UNDERSTANDING THE SPREAD AND TRANSFORMATION OF SUFISM IN THE WEST	169-175
<i>Турсунов Мухиддин Болтаевич</i> СОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЁЖИ	176-180
<i>Mamarasulov Ulug'bek Umirzoqovich</i> SPORT TURLARINING FALSAFIY-ESTETIK TANLILI	181-184
10.00.00 – ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ	
<i>Исанова Феруза Тулқиновна</i> ЎЗБЕК ТИЛИДА ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ СОҲАСИГА ОИД ЛЕКСИК БИРЛИКЛАР ВА УЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИХАТЛАРИ	185-191
<i>Петрухина Наталья Михайловна</i> КОРАНИЧЕСКИЕ МОТИВЫ В ТВОРЧЕСТВЕ А.С.ПУШКИНА И ЕГО СОВРЕМЕННОКОВ	192-197
<i>Исаров Оман Рисалиевич</i> ЎЗБЕК ВА ИНГЛИЗ ТИЛЛАРИДА ТАКСИС КОНВЕРБИАЛ ВЕРБАЛИЗАЦИЯСИ	198-205
<i>Родина Ирина Витальевна</i> АНТИНОМИЧЕСКАЯ ПАРА «МЕСТЬ» И «ПРОЩЕНИЕ» В ПОВЕСТИ-СКАЗКЕ Л. БОРОДИНА «ГОД ЧУДА И ПЕЧАЛИ»	206-211
<i>Ataeva Gulchekhra Bakhtiyorovna</i> THE ROLE OF IDIOMS IN ENHANCING BUSINESS COMMUNICATION: A STUDY ON THE USAGE OF IDIOMS IN BUSINESS LETTERS	212-220

<i>Erkinova Marxobo</i> ASSOTSIATIV MAYDON HOSIL QILISHDA LINGVISTIK OMILLARNING O'RNI	221-229
<i>Gulyamova Shahzoda Baxtiyor qizi</i> O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI MATNLARNING SINTAKTIK STRUKTURASI VA PRAGMATIK XOSLANISHI	230-234
<i>Batyrkhanova Madina Oybekovna</i> THE SOMATIC CULTURAL CODES IN THE STUDY OF ENGLISH, RUSSIAN AND UZBEK PHRASEOLOGISMS	235-244
<i>Aslonov Shahram Sherzod ugli, Saidova Marjona Abdimutal qizi</i> PECULIARITIES OF TRANSLATION OF POLITICAL TEXTS IN SIMULTANEOUS INTERPRETATION	245-250
<i>Olimova Dilafruzxon Baxtiyorjon qizi</i> INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA SUBYEKTIV VAHONING IFODALANISHI	251-254
<i>Bobojonov Dilshod Jumaqul o'g'li</i> INGLIZ VA O'ZBEK GAZETA SARLAVHALARIDA PUBLISISTIK USLUB BELGILARINING NAMOYON BO'LISHI	255-260
<i>Абдуллаева Нилуфар Рамазоновна, Шаймарданова Мухлиса Усмановна</i> СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПТА “РАСТЕНИЕ” В СОПОСТАВЛЯЕМЫХ ЯЗЫКАХ	261-266
<i>Хайруллоева Сitora Lutfulloevna</i> PSYCHOLOGICAL NOVELS OF US AND THE DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGYSMS	267-272
<i>Qudratova Muxiba Kamolovna</i> “LYUIS KERROLLNING ALISA MO' JIZALAR MAMLAKATIDA ASARIDAGI HAYVON OBRAZLARINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI”	273-279
<i>Убоженко Анна Станиславовна</i> ОСОБЕННОСТИ ТЮРКСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ	280-285
<i>Тухтаева Наргисхон Исамутдиновна</i> ОТРАЖЕНИЕ ДУХОВНОГО УПАДКА ОБЩЕСТВА И ЕГО ПОСЛЕДСТВИЙ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ	286-292
<i>Gulnora Xolmurodova Sattorovna, Bo'ronova Mekkamtosh Xoliqulovna</i> INGLIZ VA O'ZBEK LISONIY MANZARASIDA MAQOLLARNING O'RNI	293-297
<i>Алибаева Лола Намазовна</i> ЖЕНСКИЕ ОБРАЗЫ В РАССКАЗАХ Л. ПЕТРУШЕВСКОЙ	298-303
<i>Eshqurbonova Aziza Bozor qizi</i> DIALOGIK NUTQDA SAVOLLARNING IFODALANISHI	304-308
<i>Norova Rahima Fayzulloevna</i> O'ZBEK VA INGLIZ ADABIY ERTAKCHILIGIDAGI SEHRLI VOSITALARNING QO'LLANISHIDA O'XSHASH JIHATLAR	309-316
<i>Egamberdiyeva Iroda Abdurahimovna</i> TRANSLATIONS OF HISTORICAL WORKS INTO ENGLISH	317-323
<i>Axmedova Adolat Ravshan qizi</i> GASTRANOMIYA TUSHUNCHASI HAMDA GASTRANOMIK REKLAMA MATNLARI	324-330

<i>Asqarova Madina Boymurod qizi</i> KORPUS LINGVISTIKASIDA MATN ANNOTATSIYASINING LINGVISTIK MUAMMOLARI	331-334
--	---------

<i>Калниязов Есемурат Шамшетович</i> ГОСТЕВОЙ ЭТИКЕТ И СИСТЕМА ЦЕННОСТЕЙ	335-342
---	---------

12.00.00 – ЮРИДИК ФАНЛАР

<i>Bahodir To'raev</i> HUQUQIY MADANIYAT VA HUQUQIY TARBIYANING DEMOKRATIK DAVLAT RIVOJLANISHIDAGI ROLI	343-351
---	---------

<i>Турсоатов Содиқ</i> РАҒБАТЛАНТИРУВЧИ ҲУҚУҚИЙ СИЁСАТ ТУШУНЧАСИ ВА УНИНГ МАЗМУН-МОҲИЯТИ	352-357
--	---------

<i>Хидиров Фурқат Шукуруллаевич</i> МАҲАЛЛА ҲУҚУҚ-ТАРТИБОТ МАСКАНИ ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ТАРТИБИНИНГ АСОСИЙ ВАЗИФАЛАРИ	358-363
---	---------

<i>Рахимбаев Уткир Файзуллаевич</i> ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ КРИТЕРИЕВ ОЦЕНКИ ИНФРАСТРУКТУРЫ И СЕРВИСА ДЛЯ ТУРИСТОВ	364-372
---	---------

<i>Турсынбаев Азизбек Халмурзаевич</i> МЕЖВЕДОМСТВЕННОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ КАК СПОСОБ РЕАЛИЗАЦИИ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ	373-377
--	---------

<i>Yakubov Abduraxmon Turayevich</i> ТА'ЛИМ HUQUQINING HUQUQIY SAVODXONLIKNI AMALGA OSHIRISHDAGI O'RNI	378-382
---	---------

<i>Rasulov Salimbek Baxtiyor o'gli</i> YEVROPA KENGASHINING KORRUPSIYA UCHUN JINOIY JAVOBGARLIK BO'YICHA KONVENSIYASI – KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHNING ZAMONAVIY XALQARO HUQUQIY ASOSLARIDAN BIRI SIFATIDA	383-387
---	---------

13.00.00 – ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ

<i>Хайров Расим Золимхон угли</i> АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕТОДИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА	388-395
--	---------

<i>To'rayev Panji To'xtayevich</i> OLIY TA'LIM MUASSASASIDA KURASHCHILARNI PSIXOLOGIK JIHATDAN TAYYORLASH	396-400
---	---------

<i>Xushnazarova Ma'mura Nodirovna</i> TALABALARNI KASBIY-PEDAGOGIK FAOLIYATGA TAYYORLASHDA IJTIMOIIY FAOLLIKNING AHAMIYATI	401-406
--	---------

<i>Yuldasheva Sayyora Aliaskarovna</i> TA'LIM TIZIMIDA INGLIZ TILINI INTEGRATSION O'QITISH	407-411
---	---------

<i>Turdimurodov Dilmurod Yo'ldoshevich</i> SPORT MASHG'ULOTLARI JARAYONIDA PEDAGOGIK NAZORATNING AHAMIYATI	412-418
---	---------

<i>Абдувахобов Искандер, Гизатулина Ольга Ивановна</i> ОРГАНИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В СМЕШАННЫХ СРЕДАХ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ВУЗА	419-426
<i>Назарова Озода Шавкатовна</i> СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ И МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ	427-432
<i>Pirnazarova Sevara Doniyor qizi</i> OLIQ O'QUV YURLARIDA XORIJIY TILNI O'QITISHDA O'YIN USULLARINI QO'LLASH	433-438
<i>Ko'ziyeva Gulnoza Maxamadaliyevna</i> BOSHLANG'ICH SINFI O'QITUVCHILARINING PEDAGOGIK SALOHİYATINI OSHIRISH METODIKASI	439-444
<i>Умирзокова Сурайё</i> ТАЛАБАЛАРИНИНГ КИНЕТИК ИНТЕЛЛЕКТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАР ТАЖРИБАСИ	445-451
<i>Olimova Nigora</i> MUVAFFAQIYATLI O'RGANISHDA SINFINI BOSHQARISH KO'NIKALARINING AHAMIYATI	452-463
<i>Nabiyeva Firuza Odil qizi</i> “ELEKTROMAGNETIZM” BO'LIMINI O'QITISHDA AMALIY MASHG'ULOTLARNING AHAMIYATI	464-471
<i>Sobirova Oygul Alimovna</i> BO'LJAK MUSIQA O'QITUVCHILARIDA METODIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING MAVJUD HOLATINI TAHLILYI VAHOLASH	472-479
<i>Shermatov G'ulom Kaxxorovich</i> IMPROVING THE TECHNIQUE OF BADMINTON SPORTS TRAINING	480-486
<i>Shamirzayeva Zarifa Xudoyorovna</i> TALABALARDA KASBIY KO'NIKALARNI SHAKLLANISHIDA MIKROTA'LIM O'QITISH TEKNOLOGIYASINING SAMARALI JIHLTLARI	487-492
<i>Ziyadullayeva Dilafruz Xudayberdiyevna</i> O'SMIRLARDA YETAKCHILIK XUSUSIYATLARINI RIVOJLANTIRISHDA KOMPETINSIYAVIY FAOLIYATNING PEDAGOGIK ASOSLARI	493-498
<i>Muydinov Firuzjon Farxodjonovich</i> TIBBIY TA'LIM TALABALARIDA MEDIAKOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI	499-505
<i>Egamberdiyeva Feruza Abdimannonovna</i> MULTIMEDIA TEKNOLOGIYALARIGA ASOSLANGAN DASTURIY TA'MINOTNI LOYIHALASH	506-510
<i>Худойбердиева Дурдона Баходир қизи</i> ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННАЯ ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ В РАБОТЕ С ОДАРЕННЫМИ ДЕТЬМИ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА	511-516
<i>Курбонов Дониёрбек Кахрамонович</i> ОБУЧЕНИЕ ПОЭЗИИ С ПРИМЕНЕНИЕМ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ	517-524

Shamsiddinov G'iyos Xusniddin o'g'li, Jurayeva Feruza Baxtiyor qizi

IQTISODIYOT YO'NALISHI TALABALARIGA EKONOMETRIKA FANINI O'TISHNING

INTERAKTIV USULLARI 525-532

Эрназаров Алишер Эргашевич, Бекмурадов Зариф Хуррамович

ЎҚУВ МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ МОДУЛЛИ ВА ЛОЙИХАЛАШТИРИЛГАН ТУРЛАРИ ҲАМДА

АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ 533-539

Toshturov Shuxrat

NavDPI Tarix kafedrası dotsenti v.b.

E-mail: tosturovsuhrat@gmail.com

**MUSTAQILLIKKACHA BO'LGAN DAVRDA NAVOIY VILOYATI SANOAT
KORXONALARINING EKOLOGIK MUHITGA TA'SIRI**

Annotatsiya. Mazkur maqolada mustaqillikkacha bo'lgan davrda Navoiy viloyati sanoat korxonaları tomonidan xalq xo'jaligi uchun zarur mahsulotlarni ishlab chiqarish jarayonida hosil bo'lgan sanoat chiqindilarini ekologik me'yorlarga zid holda chiqarganligi sababli Navoiy shahri va uning atrofidagi hududlar havosi, suvi va tuprog'ining keskin ifloslanishi natijasida mahalliy aholi salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatganligi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar. Navoiyazot, Navoiy elektrokimyo zavodi, Navoiy GRESi, yashil odamlar, oqovalar to'plami, xavfli ifloslanish o'chog'i, fozalon, treflan, gepatit B, sil, teri kasalliklari, bolalar o'limi.

Toshturov Shukhrat

Associate Professor, Department of History, NavSPI

**INFLUENCE OF INDUSTRIAL ENTERPRISES ON THE ECOLOGICAL ENVIRONMENT OF
NAVOI REGION AT THE THRESHOLD OF INDEPENDENCE**

Abstract. The article highlights the negative impact on the health of the local population as a result of severe air, water and soil pollution in the city of Navoi and its environs due to the release of industrial waste generated by industrial enterprises of the Navoi region in the process of producing products necessary for the national economy before the period of independence.

Keywords. Navoiyazot, Navoi Electrochemical Plant, Navoi GRES, green men, leak collection, source of dangerous pollution, fozalon, treflan, hepatitis B, tuberculosis, skin diseases, child death.

Тоштуров Шухрат

Доцент кафедры Истории НавГПИ

**ВЛИЯНИЕ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ НА ЭКОЛОГИЧЕСКУЮ СРЕДУ
НАВОЙСКОЙ ОБЛАСТИ НА ПОРОГЕ НЕЗАВИСИМОСТИ**

Аннотация. В статье освещается негативное воздействие на здоровье местного населения в результате резкого загрязнения воздуха, воды и почвы города Навои и его окрестностей из-за выброса промышленных отходов, образующихся промышленными предприятиями Навоийской области в процессе производства необходимой для народного хозяйства продукции до периода независимости.

Ключевые слова. Навоиазот, Навоийский электрохимический завод, Навоийский ГРЭС, зеленые человеки, сбор утечек, очаг опасного загрязнения, фозалон, трефлан, гепатит Б, туберкулез, кожные заболевания, детская смерть.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V4I4Y2024N08>

Hozirgi davrga kelib jahonda alohida e'tibor talab etilayotgan muammolardan biri bu ekologik tahdidlar bo'lib o'zining globalligi bilan ajralib turibdi. Fan-texnika taraqqiyoti

insonning tabiat boyliklaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishi bilan birga sanoat ishlab chiqarishi natijasida tabiat va atrof-muhitga xavfli zararli ta'sirining ortishiga sabab bo'ldi. Keyingi yillarda rivojlangan mamlakatlarda mahsulot ishlab chiqarish va xizmatlarning umumiy hajmi o'sishiga mutanosib ravishda atmosfera, suv havzalari va tuproqni bulg'ovchi chiqindilar miqdori ham ikki baravarga ko'paymoqda.

Bugungi kunda mamlakatimizda iqlim o'zgarishlarining salbiy oqibatlarini jiddiy sezilib, tuproq yemirilishi jarayonlari 30 million aholi turmush tarziga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ichimlik suvi taqchilligi, havo ifloslanishi, bioxilma-xillikning yo'qolishi, qishloq xo'jaligi hosildorligining pasayishi kabi muammolar tobora avj olmoqda[1]. Shunday ekan tabiiy voqealarni anglagan holda ekologik muammolarning kelib chiqish sabablarini aniqlash va uning salbiy oqibatlarini oldini olishga jiddiy tarzda yondashib, tabiat qonunlarini hisobga olib, fan-texnika yutuqlari asosida hal qilish muhim hisoblanadi.

Ma'lumki, ikkinchi jahon urushidan keyin Quyi Zarafshon vohasida keng ko'lamli geologiya qidiruv ishlari olib borilishi natijasida 1964 yili Muruntovda joylashgan Zarafshon shahrida Markaziy konchilik boshqarmasi tashkil etildi va tashkilot tomonidan mintaqada geologik qidiruv-razvedka ishlari olib borish, ma'danni qazib olish va uni qayta ishlashdan boshlab to uran oksidi va chala oksid, sof oltin olishgacha bo'lgan tugallangan jarayonlar amalga oshirila boshlandi[2]. 1969 yilga kelib rudalarni qayta ishlab oltin olish maqsadida 2-sonli gidrometallurgiya zavodi (GMZ-2) ishga tushirilib[3], tozalangan sof oltin (999.9 probali) olishga erishildi va 1969 yil 21 iyulda birinchi quyma oltin (11,820 kg) olindi[4]. Shu tariqa Quyi Zarafshon hududida birin-ketin yirik sanoat korxonalarini barpo etila boshlandi. XX asrning 60-yillarida O'zbekistonda industriallashtirish jarayonlarining jadal kechishi hamda ekologik me'yorlarga javob bermaydigan zavod-fabrikalarning qurilishi, qishloq xo'jaligida reja orqasidan quvish, me'yoridan ortiq ishlatilgan mineral o'g'itlar, defoliantlar, tabiiy zaxiralardan pala-partish foydalanish kabi salbiy holatlar mamlakatda ekologik inqirozni keltirib chiqardi. Natijada respublikaning Olmaliq, Angren, Andijon, Qo'qon, Toshkent, Navoiy, Farg'ona, Samarqand, Chirchiq va boshqa shaharlar havosining ifloslanganlik darajasi sanitariya darajasiga javob bermaydigan holatga kelib qoldi.

Respublikaning boshqa hududlaridan farqli ravishda Navoiy viloyatida sanoat korxonalarini bir joyda to'planib qolgan bo'lib, Navoiy shahri g'arbida joylashgan "Navoiyazot", shimoli-g'arbida Navoiy GRESi, janubi-g'arbida sement va elektrokimyo zavodlari, janubi-sharqida paxta tozalash zavodlari joylashgan va ushbu korxonalar tomonidan chiqargan sanoat chiqindilari sababli Navoiy shahri va uning atrofidagi hududlarda havo, suv va tuproqning ifloslanganligi, ekologiyaning izdan chiqqanligi kuzatildi. Tadqiqotlarga ko'ra, quyi Zarafshon vohasida ekologik muvozanatning buzilishiga konchilik, qurilish va kimyo sanoati, elektr stansiyalarining trubalariga talab darajasida filtrlar o'rnatilmaganligi, transport va sanoat tarmoqlari havoga turli zaharli moddalar chiqarishi bilan bir qatorda, atmosferadan katta miqdorda kislorod yutishi ham sabab bo'lmoqda[5].

O'zbekistondagi yirik kimyo korxonalaridan biri Navoiy elektrokimyo kombinati bo'lib, u hozirda "O'zkiyosanoat" davlat-aksiyadorlik kompaniyasi tarkibiga kiradi. Navoiy kimyo kombinatini qurilishi loyihasi 1960 yil 12 martida tasdiqlanadi va 1964 yilda ishga tushirilgan[6]. Navoiy kimyo kombinati faoliyatining dastlabki yili xalq xo'jaligiga 104 ming 500 tonna ammiak selitrasi, 308 tonna sinamid yetishtirib berdi[7]. Keyingi yillarda korxonaning faoliyati rivojlanib, ishlab chiqarayotgan mahsulotlar turlari ko'payib bordi va sirka kislotasi,

gerbitsidlar — nitran, kotoran, bronotak; insektitsidlar — fozalon, treflan va boshqa kimyoviy moddalarni ishlab chiqarishni yo'lga qo'ydi[8]. 1971 yilga kelib Navoiykimyo kombinati tarkibidan Navoiy elektrokimyo kombinati ajralib chiqdi. 1975 yilda esa Navoiykimyo kombinati "Navoiyazot" ishlab chiqarish birlashmasiga aylantirildi[9]. 1976 yildan korxonada o'simliklarni kimyoviy himoya qilish vositalarini ishlab chiqarishga ixtisoslashtirildi va 1980 yili esa korxonada kotoran gerbitsidi ishlab chiqarish yo'lga qo'yildi. 1981 yildan kombinat Navoiy "Elektrokimyo" zavodi deb nomlandi[10]. Zavod qishloq xo'jaligi va sanoatni zarur kimyoviy vositalar bilan ta'minlashda yetakchi o'ringa chiqadi. XX asr 60-yillari loyihasi bilan qurilgan "Navoiyazot" birlashmasi barpo etilgan paytlarda zararli gazlar va qattiq chiqindilarni atmosferaga chiqishini ushlab qoluvchi filtr qurilmalari va oqova suvlarni qayta tozalash haqida hech qanday fikrlar yo'q edi. 1962 yilda bir sutkada 100 metr³ suvni tozalab berish imkoniyatiga ega bo'lgan biologik qayta ishlash inshooti qurildi va mazkur inshoot kengaytirilib, 1979 yilda bir sutkada 70 ming metr³ oqova suvni tozalash imkoniyatiga ega bo'ldi[11]. 1978 yil "Navoiyazot" ning kuchsiz azot kislotasi ishlab chiqaradigan sexlarga katalik tozalash qurilmasi o'rnatilgan bo'lsa-da, birlashma tomonidan 862 ming tonna ammiak, 34 tonna sinil kislotasi, 28 tonna akrilonitril, 3650 tonna ammiak selitrasi kukuni(changi) kabi zaharli birikmalarni atmosferaga chiqarilgan. Bu davrda birlashma tomonidan azot oksidlarini chiqindisi 109 tonnaga oshdi, qattiq chiqindilarni tashlash 517 tonnaga kamaydi[12]. Birlashma tomonidan korxonada ekologiyasini yaxshilash maqsadida zararli gazlarni tozalash inshootlarini qurishi natijasida 1983-88 yillarga kelib zaharli moddalarni havoga chiqarish 10 ming tonnaga, suv havzalariga tashlash 10,5 ming tonnaga kamaydi. Navoiyazot har yili o'rtacha 1900 tonna zaharli changlarni atmosferaga chiqargan bo'lib, 1986-90 yillarda esa korxonada har yili zararli chiqindilarni 1200 tonnaga kamaytirishi ko'zda tutilgan bo'lib, 4 yilning har yilida 1370 tonnani tashkil qildi[13]. Umuman olganda 1990 yillar kelib zaharli moddalarni atmosferaga chiqarib yuborish 1,5 ming tonnaga kamaydi. Sariq rangli zaharli (azot oksidi, xalq orasida tulki dumi deb atalgan) tutunni chiqarish 7200 tonnadan 300 tonnagacha kamaydi[14]. Lekin shunday bo'lsa-da, 1990 yilda ham Navoiyazot birlashmasi tomonidan 862 tonna ammiak, 34 tonna sinil kislotasi, 28 tonna akril nitrin, 3650 tonna ammiak selitrasi changi atmosferani chiqarilmoqda edi[15].

Navoiy elektrokimyo zavodi kabi turdagi zavodlar jahonda atigi uchta bo'lib, biri Afrika qit'asida — Sahroi Kabirda aholi yashash manzillaridan 110-140 km uzoqlikda, boshqaruv pulti esa korxonadan 3200 metr masofada joylashtirilgan. Ikkinchisi esa Fransiya davlatiga tegishli bo'lib, u Yangi Zelandiyadan 390 km masofadagi Okeaniyaning Bexus orolida joylashgan va bu zavod kimyoviy qurollar va dori-darmonlar tayyorlashga xizmat qilgan[16]. Uchinchisi Navoiyda bo'lib, shundoq aholi yashaydigan manzilda qurilgan elektrokimyo zavodda ishchilari haqida gap borsa, u yerdagi "yashil odamlar" haqida mahalliy aholi darhol aytishadi, chunki u yerda ishlovchilarning sochi va tirnoqlari zaharli moddalar ta'sirida yashil tusga kirib qolgan, hatto ularning yangi tug'ilgan chaqaloqlarida ham yashil rang kuzatilganligini eslashadi. Ko'p hollarda korxonalarda ishga tushirilgan chang va zararli gazlarni tozalaydigan yangi qurilmalar loyihada ko'rsatilganidek to'liq quvvat bilan ishlamasligi vaziyatning yomonlashuviga sabab bo'lib, bu qurilmalar havoni loyihada ko'rsatilgan 98,8 foiz o'rniga 88 foizga tozalagan xolos[17]. Zavodda kotoran, vitatiuram kabi zaharli moddalar ishlab chiqilgan bo'lib, 1988 yilgacha izofen insektitsidi ishlab chiqarish uchun zarur bo'lgan modda — dinoseb ishlatilgan. Dinoseb esa odamlarning pigment faoliyatini ishdan chiqaruvchi modda bo'lib, Kiyev

diagnostika instituti tadqiqotchilarining ilmiy izlanishlari shuni ko'rsatdiki, bu zavodda ishlagan ishchilar organizmida zaharli dinoseb moddasi uchragan. Mazkur zaharli modda ta'sirida insonlarning ichki a'zolari, ayniqsa jigari kasallangan, ayollarda esa bepustlikni keltirib chiqargan. Zavodning fozalon moddasi bilan ishlagan ayollarida ginekologik kasalliklarga chalinishlar va homiladorlik jarohatlarining ikki baravarga ko'payishi, ishchilarning yuzida esa katta shishlar paydo bo'lib, yuz terisi yorilay degan holatda bo'lganligi kuzatilgan. O'simliklar himoyasi vositasi sifatida ishlatiladigan treflan ishlab chiqarish sexida esa ishchilar har kuni yangi maxsus himoya kiyimini kiya olgan, sababi ikkinchi kuniga ishlatilgan avvalgi himoya kiyimi yaroqsiz bo'lib qolgan. Navoiy elektrokimyoz zavodi tomonidan 1988 yilda 701 tonna, 1989 yilda 482 tonna, 1990 yilda 350 tonna zaharli chiqindini atmosferaga chiqargan[18]. Ishlab chiqarish jarayonida sutkasiga 4 ming m³ hosil bo'lgan zaharli oqova suvlar zavoddan 20 km uzoqlikda joylashgan 2125 ga yerni egallagan Qiziltepa tumanidagi "oqovalar to'plami" deb atalgan ko'lga chiqarib yuborilgan. Shunisi achinarliki, bu zaharli ko'l To'dako'l suv omboriga yaqin joyda joylashgan edi. Atmosferaga chiqarilayotgan zararli moddalar miqdori 1970 yildagi 1508 ming tonnadan 1985 yilda 1539 ming tonnaga yetdi. Faqatgina 1990 yilga kelib bu miqdor 1335 ming tonnani tashkil etdi[19]. Navoiy sanoat markazida atmosfera havosining ifloslanishi dinamikasi:

№	Qorishmalar	1975 y.	1980 y.	1985 y.	1990 y.	Yo'l qo'yish mumkin bo'lgan miqdor
1	Chang	0.5	0.8	0.4	0.26	0.15
2	Oltinugurt gazi	0.13	0.08	0.03	0.03	0.05
3	Azot gazi	0.03	0.10	0.03	0.05	0.04
4	Ammiak	0.04	0.09	0.07	0.07	0.04

Mazkur jadvaldan ko'rinib turibdiki, oltinugurt gazidan tashqari boshqa birikmalarining atmosferaga chiqishi 1990 yilga kelib ruxsat etilgan miqdordan yuqori darajaga ko'tarildi.

Viloyatdagi NKMK kabi yirik sanoat korxonalari ma'muriyati ekologiya masalalari ko'rilayotgan paytda bizning korxonalar transport ifloslanishiga nisbatan viloyatni kamroq ifloslantirmoqda degan vajlarni keltirgan. Zero bu davrda birgina Navoiy viloyatida transport vositalari bir yilning o'zida 51,9 ming tonna zaharli gazni atmosferaga yuborgan[20]. 1989-90 yillarga kelib viloyatning asosiy yirik sanoat korxonalari atmosferaga zaharli moddalarni chiqarib yuborishni ma'lum darajada kamaytirdi va quyidagi natijalarga erishdi[21]:

№	Korxonalar	1989 y. ming tonna	1990 y. ming tonna
1	Navoiy GRES	20,342	21,006
2	Navoiyazot ishlab chiqarish birlashmasi	10,435	8,919
3	Navoiy sement zavodi	23,137	19,868
4	Navoiy tog'-metallurgiya kombinati	0,097	0,359
5	Navoiy mahsulot korxonasi	0,143	0,196
6	Navoiy qurilish boshqarmasi	2,086	2,097
7	Elektr kimyo zavodi	0,482	0,299
8	Paxta tozalash zavodi	0,969	0,649

Jami	57,691	53,393
------	--------	--------

Navoiydagi sanoat korxonalarini uzluksiz elektr quvvati bilan ta'minlab turish maqsadida respublika energetika tizimining eng yirik issiqlik elektr stansiyalaridan biri Navoiy GRESining qurilishi 1960 yilda boshlangan va 25 ming kVt quvvatga ega stansiyaning birinchi agregati 1963 yil fevral oyida tarmoqqa ulangan[22] bo'lsa-da, korxonada ekologik asoslangan texnologiyalardan samarali foydalanilmagan. Garchi Navoiy GRESi 1990 yilda atmosfera havosini asrash va muhofaza qilish uchun 163 ming so'm ajratgan bo'lsa-da 18 ming tonna kislotali bug'ni atmosferaga chiqarib yuborgan. Bu davrda korxonada Zarafshon daryosiga 1800 tonna sulfat kislotasi, 21,3 tonna neft, neft birikmalarini oqizdi[23].

XX asr 70-80-yillarida O'zbekistonda sanoat rivojlanishi 7 marta oshishi bilan birga atmosferaga zararli chiqindilar tashlash hajmi ham oqova suvlar hajmi ham ko'payib borgan. Sanoat korxonalarida ko'p quvvat va suv talab qiladigan ishlab chiqarish vositalarining ko'pligi tufayli ekologik sharoit keskinlashdi. Tashlanayotgan chiqindi suvlar hajmi 1970 yildagi 20 611 mln m³ 1990 yilda 28 500 mln m³ yetdi. Shu jumladan ifloslanish manbai 318 mln m³ dan 570 mln m³ ga oshdi. Mustaqillik arafasida Navoiyda suv resurslarini muhofaza qilish masalasi ham chigal bo'lib, 1990 yilda mavjud sanoat korxonalarining oqova suvlari hajmi 938,2 mln metr³ tashkil qilgan. NKMK tomonidan ham Zarafshon daryosiga "oqova markazi" sifatida qaralib, uning suvlari korxonaning Samarqand viloyatidagi Zirabuloq tog'larida joylashgan Ingichkadagi filiali bo'lgan Jiydali, Jom yaqinidagi konlardan qazib olingan uran, molibden, volframni yuvishda foydalanib, so'ng radiatsiyalangan – nurlangan suvlarini maxsus quvurlar orqali ikki joyda Zarafshon daryosiga tashlangan. Natijada Zarafshon daryosidan suv ichadigan Paxtachi, Narpay, Navoiy (hozirgi Karmana) tumanlari yer osti suvlarning umumiy qattiqligi davlat standartidan me'yorlaridan 4-5 baravarga ortib ketgan[24].

Bu davrda Navoiy viloyatida mavjud katta miqdordagi uran konlarini o'zlashtirish oqibatida hosil bo'lgan radioaktiv chiqindilar aholi salomatligi uchun o'ta xavfli holatlarni vujudga keltirdi. Viloyatdagi radioaktiv qoldiqlar saqlanadigan joy ham ekologik jihatdan "Xavfli ifloslanish o'chog'i" hisoblanadi. Bu yerdagi radioaktiv qoldiqlar shamol orqali kombinat chiqindilari Karmana tumanidagi Do'rmon, Azamat va Turkman qishloqlari hududlariga tushishi mahalliy aholining salomatligi uchun xavf tug'dirgan[25]. Ushbu radioaktiv chiqindilarning to'planishi ham bevosita Markazning xalq xo'jaligi ishlab chiqarishini rejalashtirish siyosati, respublikalarning imkoniyatlari va manfaatlari talab darajasida inobatga olinmaganligi oqibatida yer, suv va yer osti resurslariga munosabatda nomutanosiblik vujudga keldi. Yaqin tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, mazkur inson sog'lig'i uchun o'ta xavfli radioaktiv moddalar chiqindilari haqida XX asrning 90-yillari boshida faollar tomonidan keskin munosabatlar bildirila boshlangan. Xususan, bu haqida "Yoshlik" jurnalida quyidagi ma'lumotlar keltiriladi: "Navoiy rayoni (hozirgi Karmana tumani)dagi "Qizil O'zbekiston" jamoa xo'jaligi hududida yashayotgan fuqarolar salkam o'ttiz yildan beri radiatsion nurlanishdan azob chekmoqdalar. Do'rmon qishlog'ida istiqomat qilayotgan O.Toyirovning xonadonida nurlanish darajasi 700 mikrorentgen/soat, O.Tog'ayevaning xonadonida nurlanish 860 mikrorentgen/soat, N.Umarovning xonadonida esa bu raqam 9000 mikrorentgen/soatni tashkil etgan"[26]. "Xalq so'zi" gazetasida ham mazkur og'riqli masala yuzasidan chop etilgan maqolada quyidagi ma'lumotlar keltiriladi "NKMK direktori N.I.Kucherskiy tomonidan jurnalist S.Ruxmalevga bergan intervyusida "sanoat maydoniga bevosita yaqin joylar va sanitariya

himoya zonasi ichida gamma aktivligi soatiga 30-40 mikrorentgenni tashkil etadi. Radioaktiv rudalar bilan ishlash joyidan 150-200 metr masofada esa bu ko'rsatgich 15-20 mikrorentgenga to'g'ri keladi", — deya yuqorida oddiy aholi xonadonlarida kuzatilgan raqamlar atayin kamaytirilib ko'rsatiladi. N.I.Kucherskiy tomonidan keltirilgan raqamlar aslida yolg'on ko'rsatgichlar bo'lib, hatto Chernobilda ham nurlanish darajasi 9 ming mikrorentgen/soatga yetgan zonalar bo'lmagan. Mazkur xavfli raqamlar zamirida esa qanchadan-qancha og'ir kasalliklar, fojialar va navoiyliklarning inson sifatida toptalishi yotgan[27]. Xullas o'sha davrda nashr etilgan respublika va viloyat darajasidagi turli nashrlarda jamoatchilik faollari tomonidan Navoiy viloyatining sanoat korxonalarini tomonidan chiqarilayotgan zaharli gazlar, oqova suvlar va radioaktiv chiqindilar xususida bong urildi. Faqat 1986-90 yillarga kelibgina NKMK tomonidan Karmana tumanining "O'zbekiston" va "Ibn Sino" nomli jamoa xo'jaliklari ekologik og'ir hududlar sifatida tan olinib, aholiga yordam ko'rsatila boshlandi.

Mustaqillik arafasida Navoiy viloyati aholisining haqiqiy ahvolini ko'z oldiga keltirish uchun bir tomondan zaharli, xavfli oqovalar hovuzining toshish xavfi, ikkinchi tomondan nurlanishlar, uchinchi oqovalar daryosiga aylantirilgan – Zarafshon, ifloslangan havo kabi ekologik va atrof-muhitni ifloslanishi masalalarini tasavvur qilishning o'zi kifoya. Oqibatda yuqorida sanab o'tilgan ekologik fojialar hududda yashovchi insonlar salomatligiga jiddiy ta'sir yetkazdi. Masalan, Navoiy shahrida 1977 yilda har 1000 kishiga 3.9 kishi o'limi to'g'ri kelgan bo'lsa, 1978 yilga kelib 4.5 kishi, 1979 yilda 7.0 kishi o'limiga to'g'ri keldi[28]. 1976 yilda 1975 yilga nisbatan gepatit kasalligi 2.8 marta, tif va paratif kasalliklari 2 martaga oshdi. Bu davrga kelib Buxoro viloyatida (bu davrda Navoiy shahri shu viloyat tarkibida edi) 1988 yilda 9402 kishi virusli sariq kasali bilan og'rigan bo'lsa, 1989 yilda 13756 kishi shu kasallikka chalingan. Gepatit "B" sivorotkali sariq kasalligi 1594 kishidan 2100 kishiga ko'paydi. Ekologiyadagi o'zgarishlar sababli aholi orasida esa o'simta, sil va yurak qon-tomir kasalliklari jiddiy tus oldi. 1989 yilga kelib respublikada asab, teri va teri osti kasalliklari bilan chalinish 1.4, qon aylanish tizimi bilan kasallanish 1.3 marta, sil kasalligiga chalinish 3 foizga ko'paygan. Shaharda keyingi yillarda tashvishli holat yuzaga keldi. Bulardan biri bolalar o'limining ortib borishi edi. 1969-1970 yillarda bolalar, ayniqsa chaqaloqlar orasida o'lim holatlari ko'paydi. Bolalar o'limi esa 1988 yilga kelib o'tgan yilga nisbatan 1,5 martaga oshib ketdi va o'lim holatlarining 75-80 foizi yangi tug'ilgan bolalarga to'g'ri kelgan[29].

Xulosa qilib aytganda, sovetlar hukmronligi davrida tabiiy boyliklardan isrofgarchilik bilan ayovsiz foydalanish oqibatda respublikaning barcha vodiy va vohalari sanoat, maishiy, kommunal chiqindilari va qishloq xo'jaligida ishlatiladigan kimyoviy moddalar bilan ifloslandi. Bu esa sobiq Ittifoq davrida ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish zaruriyati inobatga olinmaganligi, uning oqibatlari haqida bosh qotirilmaganligidan sababli vujudga kelgan salbiy oqibatlar ayniqsa respublikaning eng sanoatlashgan hududi bo'lgan Navoiy viloyatida o'zining yaqqol aksini topdi.

Адабиётлар/Литература/References:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning BMTning Iqlim o'zgarishlari bo'yicha konferensiyasidagi (COP28) nutqi // Yangi O'zbekiston. №251(1040), 2023 yil 2 dekabr, -B.1.
2. Кучерский Н.И. Золото Кызылкумов. -Ташкент: Шарк,1998. - С.11.

3. Санакулов К.С. Вклад Навоийского комбината в региональное развитие и социальную стабильность //Ўзбекистон кончилик хабарномаси. № 33, 2008, июль. - С. 4.
4. Степура В.Н. Гидрометаллургическому заводу № 2 40 лет.//Ўзбекистон кончилик хабарномаси. № 37, 2009 июнь. -С. 3.
5. Abdurahmonov I., Asqarova M., Umirova N. Tuproq iqlim sharoitini muhofaza qilish dolzarb masala// O'zbekistonning sanoatlashgan hududlarida barqaror taraqqiyot masalalari mavzusidagi Respublika ilmiy-amalاي konferensiyasi -Navoiy: NavDPI, 2019. - B. 27.
6. <https://uzkimyosanoat.uz/uz/company/history>
7. Navoiy viloyati hokimligi arxivi. 95-F. 2-ro'yxat, 1-yig'ma jild, 9 -13-varaq.
8. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 4 jild. -Toshkent: O'zME, 2002. -B.583.
9. <http://www.navoiyazot.uz/uz/kompaniya-haqida/tarix>
10. Xoliqulova Sh.B. Quyι Zarafshon vohasida canoat ishlab chiqarishining rivojlanishi jarayonlari (1991-2016 yu.). Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. – Toshkent: 2020. -B.13.
11. Salamova H.Yu., Qarshiyev R.M. Navoiydagi ekologik inqiroz va uning oldini olish haqidagi ayrim mulohazalar.// O'zbekiston ziyolilari ilmiy-ma'rifiy uyushmasi, T.: 1993 y., -B.5.
12. Темиров Б. Воздух и вода – наши лучшие друзья? // Знамя Дружбы. 1991 г. 6 июня
13. Навоийский химик, 1990 йил. 24 август.
14. Знамя Дружбы, 1990 г., 28 август
15. Знамя Дружбы, 1991 й., 6 июнь
16. Eshpulatov B. Zarafshonni izlab.// Yoshlik jurnali. 1990 y., №4. -B.71.
17. Знамя Дружбы, 1991 й., 6 июнь
18. Salamova H.Yu., Qarshiyev R.M. Navoiydagi ekologik inqiroz va uning oldini olish haqidagi ayrim mulohazalar.// O'zbekiston ziyolilari ilmiy-ma'rifiy uyushmasi, T.: 1993 y., -B.8.
19. Shodimetov Yu. Ijtimoiy ekologiyaga kirish. 1-qism, Toshkent: O'qituvchi, 1994 yil. -B.166.
20. Salamova H.Yu., Qarshiyev R.M. Navoiydagi ekologik inqiroz va uning oldini olish haqidagi ayrim mulohazalar// O'zbekiston ziyolilari ilmiy-ma'rifiy uyushmasi, T.: 1993 y., -B.11.
21. Qarshiyev R.M. Navoiy shahrining iqtisodiy-ijtimoiy va madaniy taraqqiyoti: tajriba va muammolar. Tarix fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – Andijon: 1996. -B.74.
22. <https://nies.uz/uz/page/ies-az>
23. Темиров Б. Воздух и вода – наши лучшие друзья? // Знамя Дружбы. 1991 г. 6 июня
24. Salamova H.Yu., Qarshiyev R.M. Navoiydagi ekologik inqiroz va uning oldini olish haqidagi ayrim mulohazalar// O'zbekiston ziyolilari ilmiy-ma'rifiy uyushmasi, T.: 1993 y., -B.9.
25. Shodiyev S., Joniyev O. Sanoatlashgan hududlarda tuproq qoplamini antropogen omillar ta'sirida o'rganish (Navoiy viloyati misolida) // "O'zbekistonning sanoatlashgan hududlarida barqaror taraqqiyot.masalalari. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi. – Navoiy: NavDPI, 2019. –B. 34.
26. Eshpo'latov B. Zarafshonni izlab... // Yoshlik jurnali, 1990 y. №4.
27. Mardiyev M. Toza havo, toza suv – hammaga kerak // Xalq so'zi, 1991 yil, 12 sentyabr
28. Qarshiyev R.M. Navoiy shahrining iqtisodiy-ijtimoiy va madaniy taraqqiyoti: tajriba va muammolar. Tarix fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – Andijon:, 1996 y. -B.117.
29. Qarshiyev R.M. Navoiy shahrining iqtisodiy-ijtimoiy va madaniy taraqqiyoti: tajriba va muammolar. Tarix fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – Andijon: 1996 y. -B.119.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 4 (4) – 2024

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари” электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамияти

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).